

Överlevarens minnen från Förintelsen

Småläningen. 2020-01-27. Sida: 16-17

Johan Fingal

© Småläningen

Alla artiklar är skyddade av upphovsrättslagen. Artiklar får ej distribueras utanför den egna organisationen utan godkännande från Retriever eller den enskilde utgivaren.

Läs hela artikeln på <http://ret.nu/aUUeSMLk>

16 | kultur |

MÅNDAG 27 JANUARI 2020
Del 1

Den 27 januari högtidligt hålls minnet av Förintelsens offer. Med anledning av detta har Björn Kohlström läst Victor Klemperers nyutgivna dagboksanteckningar. Texten som skrevs under perioden 1933-1945 i Tyskland visar en gradvis normalisering av både språkbruk, attityder och handlingar.

Ondskans illdåd sker gradvis

Victor Klemperer var litteraturprofessor på Tekniska Högskolan i Dresden när nazisterna kom till makten 1933. Som jude skulle han inom kort få förbud att undervisa, men tack vare sitt äktenskap med en "arisk" kvinna lyckades han undkomma deportering till koncentrationsläger. Under perioden 1933-1945 förde han en omsorgsfull dagbok, som i efterhand har blivit ett oövertruffat tidsdokument.

Det skulle dröja till slutet av 90-talet innan dagböckerna publicerades under titeln "Intill slutet vill jag vittna", och den här översättningen utkom 1999. Att den återutgives är på ett sätt glädjande, då det ger tillfälle för fler läsare att ta del av detta på många sätt unika vittnesmål från vardagen under nazi-tiden. Men på ett annat sätt är det beklämmande, med en samtid där det finns anledning att känna bävan inför den politiska utvecklingen. Till de mest bestående skönlitterära skildringarna av Förintelsen hör Imre Kertész roman "Mannen utan öde" och Tadeusz Borowski novellsamling "Välkommen till gaskammaren, mina damer och herrar". Vad Klemperers dagböcker tillför är en helt annan perspektiv: så som vardagen gestaltar sig för den som går i ständigt väntan på att omöda farhågor ska infrias. Han pendlar mellan avgrundsdjup pessimism och hoppfull optimism.

Det är en vardag som domineras av armod och elände. Det är krämpor, svält, fattigdom, svåra umbäranden. Vi följer Hitlers maktövertagande i realtid, och en tillvaro där man med facit i hand bara känner fasa inför allt som redovisas. Klemperer fascinerar av de retoriska grepp nazisterna använder, och gav två år efter krigsslutet ut en bok om språkbruket i tredje riket.

UNDER DE TRETTON är som dagböckerna framställer arbetar han också med ett stort verk om den franska 1700-talslitteraturen. Det är tydligt att arbetet är nödvändigt för att hålla modet och livsandarna uppe. Skrivandet är också ett sätt att behålla sinnen, förnuftet, när omgivningen ter sig allt mer vansinnig. Men ju mer han arbetar med boken om nazisternas språk, desto mer försätter han sig själv och hustrun i fara, då han tvingas låna subversiv litteratur på biblioteket - så länge dessa lån är tillåtna av nazisterna.

Fyra vita rosor framför koncentrationslägret i Buchenwald. Den 27 januari uppmärksammas minnet av Förintelsens offer.
FOTO: OLIVER MÜLTHAUP

OM BOKEN

TITEL: Intill slutet vill jag vittna. Dagböcker 1933-1945

FÖRFATTARE: Victor Klemperer

ÖVERSÄTTNING: Karin Mossdal

FÖRLAG: Norstedts

För det är restriktioner, utgångsfröbud, mörklägningar. Redan 1938 skriver Klemperer om hur många som dör varje dag i Buchenwald. Det märks att nazisternas desperation ökar i takt med att krigsframgångarna uteblir när kriget framskrider. Trakasserier från Gestapo ökar också, även om Klemperer noterar att deras öfriten inte svider värre än för skådespelare på teatern. Däremot tenderar stadsbornas attacker mot honom i egenskap av jude öka under krigsåren, speciellt när det går dåligt för den tyska armén utomlands.

Genomgående skriver Klemperer sakligt och behärskat. Det betyder inte att känslor saknas: här ges vi full insyn i genuin rädsla, ilska, bitterhet, besvikelse och vemod. Det värsta är nog ändå ovisheten, att inte veta vad som ska hända härnäst, vilken slags upptrappning av förföljelserna som väntar. Officiellt var det till exempel tillåtet för judar att åka spårvagn, men han blir ändå arresterad. Förloppet är fullt av den typen av godtyckliga bestraffningar.

ATT LÄSA DEN här boken ger också insikter i människans psykologi, och ibland får man veta mer än man ville veta. Till exempel det här: det är inte de äldre barnen som uttrycker den värsta och mest hofulla antisemitismen, utan de yngsta. Indirekt blir det ett tecken på hur lyckosam indoktrineringen varit sedan 1933. Fast även goda gester förekommer, som när han någon gång får köpa mat utan kuponger. Eller när han under en kylig vinter 1942 tvingas skotta snö i tjugo dagar i sträck, och nazisterna behandlar gruppen

värdigt och låter dessa utslutande gamla män arbeta i makligt tempo.

DET ÄR INTE svårt att rekommendera Klemperers dagböcker. Det blir allt mer uppenbart att Förintelsen inte längre har samma valör hos de unga. Frågan är väl om unga har tålmod att läsa den här massiva volymen. Som sagt finns det en äldre version av den här boken från 1999. Då publicerades den i två volymer, vilket underlättade läsbarheten. Här blir det en tung otymplig bok på drygt 900 sidor med minimalt typsnitt, något som gör läsningen onödigt besvärlig. Tyvärr har man också behållit Thomas von Vegesacks gamla introduktion, som felaktigt påstår att det på svenska saknas en övkortad och oensurerad version av "Anne Franks Dagbok" (den utkom faktiskt 2005 på Norstedts).

Ändå: läs, av den enkla anledningen att det ger något så unikt som förståelse för hur onskans illdåd sker gradvis. Klemperer är ytterst initierad när han redogör för den normalisering av både språkbruk, attityder och handlingar som är nödvändig för att det onda ska få fäste och bli framgångsrik. Det är en vanlig klyschä att säga att vi ska lära av historien för att inte upprepa dess misstag, men det räkar ju vara en samning vi i detta århundrade dessvärre inte kan upprepa tillräckligt ofta.

REFLEKTION

Björn Kohlström

Litteraturkritiker samt öf- och språkredaktör. Medlem i Augustpröjörerna för skönlitteratur. Läsare på Petrusdagsgymnasiet, Borås. Jönköpings. Twitter: @BjorkKohlstrom

Överlevarens

Samuel Janowski överlevde Förintelsen och flydde till Sverige. Hans dotterdotter har skrivit om hans liv i en roman som kommer att spridas till svenska gymnasieelever. Det är en gripande berättelse om att leva med fasanfulla minnen.

Recension

TITEL: Det var jag som skulle dö

FÖRFATTARE: Natalie Verständig Axelius

FÖRLAG: Natur & Kultur

VIKTIGA BERÄTTELSER ÄR större än någon enskild person. "Det var jag som skulle dö" är skrivet i andra person, till ett du. Författaren Natalie Verständig Axelius vänder sig till morfar, Samuel Janowski, när hon berättar hans livshistoria. Hon väljer sina ord mycket omsorgsfullt. Samuels historia finns nedtecknad för att vi aldrig ska glömma - det blir en berättelse som tillhör oss alla.

Det har gått 75 år sedan Samuel Janowski lämnade Bergen-Belsen. Våldigt få överlevare från Förintelsen är i livet, men deras berättelser måste leva vidare. I synnerhet när mörka krafter så gärna ser att de glöms bort. Natalie Verständig Axelius har tidigare föreläst om sin morfar genom föreningen Zikaron (hebreiska ordet för minne). För att kunna förmedla boken till landets skolor tilldelades hon förra året Micael Binfelds stipendium (tillsammans med Anders Rydell, för övrigt).

HON HAR VALT att skriva den som roman, vilket fungerar alldeles utmärkt. Det är hennes debut som romanförfattare, men det skulle man inte kunna tro. Språket är moget och händelserna hela tiden livfullt gestaltade. Den första hälften av boken handlar om tiden före och efter kriget. Författaren växlar mellan Samuels uppväxt i den polska småstaden Zdunska Wola och det nya livet i Sverige.

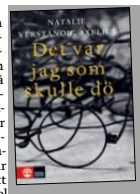
När kriget kom till Polen var Samuel ännu en ung man, fylld av framtidstro. Efter tyskarnas invasion blev förföljelserna av judarna snart mer omfattande. Polska grannar blev ibland hänsynslösa fiender.

Samuel överlevde - mot alla odds - tyskarnas dödsläger. Efter kriget kom han sjuk och utmätad till gotländska Lärbo där judiska flyktingar vårdades för tuberkulos. Han kom till ett främmande land när sårerna i kropp och själ fortfarande var färska. Det fanns ingen tid att bearbeta traumat från krigsåren. Samuel och hans vänner var ivriga att få börja leva igen.

Svenskarna hade sett bilder från lägren men insikten hade ännu inte nått fram. På en resa träffade Samuel en svensk som frågade varför nazisterna hade satt honom i läger. För att jag är judisk, svarade Samuel. Men vad hade du gjort? undrade den förstående svensken.

Den första tiden i Sverige präglades av chock och förvir-

ring. Boken visar hur viktig tillhörighet är för en människa på flykt. Identitet och sammanhang blir väldigt avgörande för någon som har berövats sitt hem. Samuel fann en fast punkt i synagogan i Stockholm och det var stödet från församlingen och den judiska gemenskapen som gav honom kraft att gå vidare.

DET VAR INTE alla överlevare som klarade av att hantera sina känslor av sorg och skuld. Bokens övergripande tema handlar egentligen inte om Förintelsen, utan om minne. Man kan inte glömma - vi får inte glömma - men minnen kan också vara en destruktiv kraft. Samuel insåg att han måste bevara sina minnen, men inte låta dem hindra honom att leva.

Han var mån om att skapa trygghet för sin familj, men plågades av en inre oro som aldrig riktigt försvann. Samuel byggde upp ett företag i Sverige och boken innehåller avsnitt från kontoret och ångsliga affärsmöten. Det blir en aning omständligt och romanen förlorar stundtals något av sin intensitet, men avbrottet fyller en viktig funktion. Det beskriver en normalitet som kontrast till det mest otfattbara och fasanfulla.

Språket är återhållsamt, även när författaren redogör för grymheterna som Samuel upplevde i tyskarnas arbets- och koncentrationsläger. Sakligt skildras hur Samuels värld slogs i bitar under en hatisk ideologi.

När nazisterna tvingade in judarna i ghetton fick familjen snabbt packa ett fåtal gödödelar. De kunde bara ta med sig enstaka saker, det mest nödvändiga. Samuels pappa valde ändå bland böckerna och sa: "Med en bok är man aldrig ensam".

Många år senare fyllde Samuel flera anteckningsböcker med minnen från sitt liv. Hans historia har förmedlats över generationer och finns slutligen nedtecknad i en bok. Jag hoppas att den kommer att nå många läsare, för det är den värd. Det känns som ett privilegium att få ta del av hans berättelse - som fortsätter att beröra oss alla.

Text: Johan Fingal
kultur@johnfingal.se

MÅNDAG 27 JANUARI 2020
Del 1

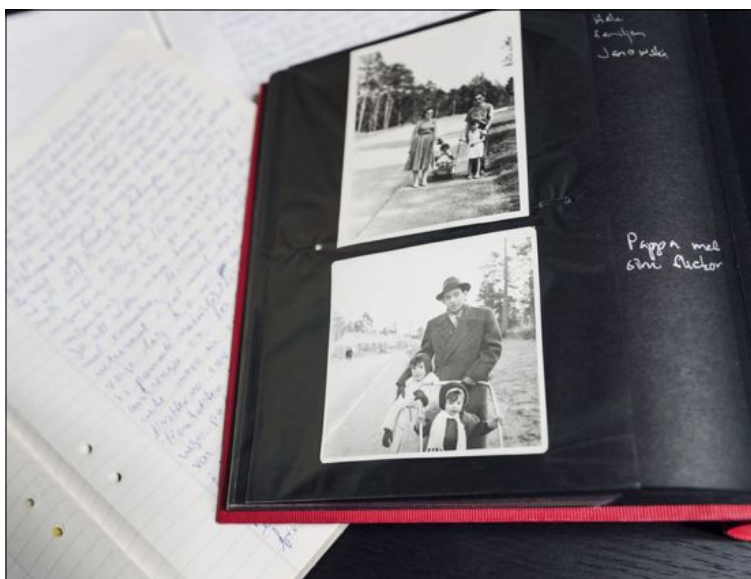
kultur | 17

minnen från Förintelsen

Natalie Verständig Axelius fick Micael Bindefelds stipendium för att kunna sprida "Det var jag som skulle dö" till landets gymnasieelever.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

Romanen bygger på författarens morfar Samuel Janowskis anteckningar.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

I Tyskland uppmärksammas offren efter Förintelsen med så kallade "snubbelstenar". Varje sten innehåller uppgifter om en person som miste livet till följd av nazisternas politik.

FOTO: MARKUS SCHREIBER

FAKTA: Fler aktuella böcker om Förintelsen

TITEL: Överlevarna: Röster från Förintelsen

FÖRFATTARE: Bernt Hermele och Cato Lein

FÖRLAG: Ordfront förlag

Författaren Bernt Hermele och fotografen Cato Lein har samlat in 95 berättelser från den sista generationen överlevare. Finns även en podcast, Överlevarna.

TITEL: Den inneboende

FÖRFATTARE: Hanna Krall

FÖRLAG: Ersatz

I Kralls roman väcks minnen från Förintelsen till liv under undantagstillståndet i Polen 1981.

TITEL: Resenären

FÖRFATTARE: Ulrich Alexander Boschwitz

FÖRLAG: Albert Bonniers förlag
Roman som skrevs omedelbart efter Kristallnatten, men som gavs ut på tyska först 2018.